

Jasurbek IBRAGIMOV,

Impuls tibbiyot instituti ingliz tili o'qituvchisi, PhD

E-mail: ibragimov.jasurbek2022@gmail.com

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti professori f.f.d B.To'xliyev taqrizi asosida

A BRIEF HISTORY OF WESTERN VIEWS OF A METAPHOR

Annotation

Comparative analysis of literal arts in all fields of linguistics, literature and translation studies is being studied. Especially, it is a need to find the origin of the western theory of metaphor and to learn the similarities and differences of metaphors in the East and West. This article discusses a brief history of western metaphorical theories from the researchers of those countries.

Key words: metaphor, West, history, trope, theory, Poetics, riddle, simile.

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ЗАПАДНЫХ ВЗГЛЯДОВ НА МЕТАФОРУ

Аннотация

Изучается сравнительный анализ буквальных искусств во всех областях лингвистики, литературоведения и переводоведения. Особенно необходимо найти истоки западной теории метафоры и изучить сходства и различия метафор на Востоке и Западе. В этой статье обсуждается краткая история западных метафорических теорий от исследователей этих стран.

Ключевые слова: метафора, Запад, история, троп, теория, поэтика, загадка, сравнение.

G'ARBONA METAFORAGA OID UMUMIY QARASHLARNING QISQACHA TARIXIDAN

Annotatsiya

Badiiy san'atlarining qiyosiy tahlili tilshunoslik, adabiyotshunoslik va tarjima-shunoslikning barcha yo'nalishlarida o'rganilmoqda. Ayniqsa, g'arbda tadqiq qilinayotgan metafora nazariyasi tarixini aniqlash va ularni sharq mumtoz poetikasidagi "istiora" termini bilan o'zaro o'xshash va farqli jihatlari aniqlash bugungi kunning dolzarb masalasi bo'lmoqda. Ushbu maqolada aynan g'arb olimlari tomonidan ilgari surilgan metafora nazariyasi tarixidan qisqacha ma'lumotlar to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: metafora, g'arb, tarix, majoziy ma'no, nazariya, Poetika, topishmoq, tashbeh.

Kirish. Adabiy hodisalarni, ayniqsa, bir tildan ikkinchi bir tilga tarjima qilish jarayonidagi hodisalar mohiyatini faqat tilshunoslik yoki faqat adabiyotshunoslik fanlari tamoyillari asosida o'rganishning o'zi kamlik qiladi. Bunday paytlarda, ayniqsa, gap qadimiy matnlar ustida boradigan bo'lsa, boshqacharoq yondashuvlar talab etiladi. Xuddi shuning uchun ham akademik V.V.Vinogradov lingvopoetik tadqiqotlarning o'rni va ahamiyatiga katta baho bergan edi [1]. Sharqda "istiora", g'arbda "metafora" nomi bilan yuritiladigan lisoniy adabiy hodisa badiiy tasvir vositasi sifatida nisbatan qadimiyligi bilan ajralib turadi. Har holda mutaxassislar uni ancha qadimiy tafakkur tarzi bilan bog'lashadi. Uni boshqacharoq tarzda "ma'no ichida ma'no" deb atash mumkin, chunki badiiy mantda istioraga olingan so'zlar yoki so'z birikmalari o'zining asl ma'nosini emas, balki undan anglashilgan ko'chma ma'noni nazarda tutadi hamda tasvirga tortilgan lisoniy-adabiy hodisa mohiyati va mazmunini yanada teranroq anglashga yordam beradi. "Metafora" so'zi qadimdan, ya'ni Aristotelning "Poetika" asari yaratilgandan beri yozuvchi-yu shoirlar, adabiyotshunos-u tilshunoslar va hatto psixologlar-u faylasuflarning ham diqqat markazida bo'lib kelmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. G'arbda metafora nazariyasi so'nggi yillarda o'zining ko'lami doirasidan kengayib bormoqda. Bu kengayish K.Moultonning "Homer metaforasi", M.Blekning "Metafora", J.Serlning "Ifoda va ma'no" va boshqa olimlar tomonidan yaratilgan adabiyotlar tahlilga tortildi. G'arbda metaforani mifologik, falsafiy, lingvistik va boshqa fanlar nuqtai nazaridan o'rgangan E.Kassirer, A.Richards, X.Ortega-i-Gasset, R.Yakobson, D.Davidson, N.Gudmen, M.Birdsli, F.Uilrayt, va A.Vejbiska nomlarini keltirish o'rinni. Mana shunday olimlarning mehnati va amalga oshirgan ilmiy izlanishlari samarasi o'laroq, metafora endilikda nafaqat adabiy va lingvistik jihatdan, balki falsafiy tomondan ham o'rganilishiga zamin yaratildi. Rus olimlari tomonidan ko'p diqqatga sazovor tadqiqot ishlari bajarilgan. Ulardan quyidagilarni alohida ta'kidlash kerak: A.N.Veselovskiy, L.I.Timofeyev, G.L.Abramovich, G.N.Pospelov, V.M.Jirmunskiy, G.N.Sklyarevskaya, I.V.Milashevskaya, Y.Y.Yurkov. Yuqoridagi olimlarning barcha

nazariyalari Aristotelning "Poetika" asarida berilgan g'oyalari negizida shakllangan.

Tahlillar va natijalar. Arastuning "Poetika" asari adabiyot va adabiyot nazariyasi haqidagi hozirgacha saqlanib qolgan eng qadimiy asarlardan biridir. Bu asar ikki qismdan iborat, biri komediya, ikkinchisi fojia haqida, ulardan faqat fojia janrida yozilgan qismigina bizgacha yetib kelgan. Asarning 21-bo'limida otlarning turlariga, shu jumladan, metaforaga ham alohida to'xtab o'tilgan. Faylasuf "metafora narsaga xos bo'lmagan, jinsdan turga, yoki turdan jinsga, yoxud turdan turga ko'chirilgan yoki o'xshatilgan so'zdir". Arastu ko'chilmalarni mohirona ishlatishni iste'dod belgisi sifatida qaraydi hamda yaxshi metaforalarni kashf etish uchun narsalardagi o'xshashlikni payqay olish bilan aloqador bo'lgan ko'nikma va malakalarning shakllangan bo'lishini maqsadga muvofiq, deb hisoblaydi [17].

O'rni kelganda ta'kidlash joizki, K.Moultonning "Homeric metaphor" nomli maqolasi mavjud. Unda keltirilishicha, olimlar va tanqidchilar Homer "Iliada" va "Odiseya" epik dostonlarida metaforani "kengaygan o'xshatish" sifatida ishlatgan, deb izohlaydilar [3]. Homerning vatandoshi Platon asarlarida metaforadan keng foydalangan bo'lsa-da, "μεταφορά", ya'ni metaforani emas, o'rni "εἰκὼν" (tasvir) atamasini qo'llaydi [5]. Eski fransuz tilidagi "métaphore" atamasining etimologiyasini aniqlash uchun bizda manbalar yetarli bo'lmagan bois, onlayn etimologik lug'atga murojaat qildik. Unda berilishicha, metafora atamasi lotin tilidagi "métaphore" so'zi negizida XIII asrda paydo bo'lgan [19]. Bu fikr ko'p g'arb manbalarida uchraydi. Atama g'arb poetikasiga kirib kelishi shu davrga to'g'ri kelgan bo'lsa-da, aslida Aristotel miloddan avvalgi asrda bu atamaga turli ta'riflar berganini yuqorida ta'kidladik.

G'arbda Aristotel nazariyasini yoqlab chiqqan holda metafora hodisasini o'rganish va tadqiq qilish ishlari keng ko'lam kasb etadi. Xususan, XX asrda g'arbda metafora nazariyasi bilan yetuk fan arboblari shug'ullana boshladi.

Kembridj universiteti professori J.Serlning ta'kidlashicha, Aristotel davridan hozirgacha metafora nazariyasi ikki turga bo'linadi:

ikki yoki ko'proq obyekt orasidagi o'xshash jihatlarda hamda qiyosiylikni ko'rsatib beradigan metaforaviy ifodalar

ikki semantik tarkib orasidagi o'zaro ta'sir yoki verbal qaralama-qarshilikning ifodasi [6].

Bizningcha, J.Serlning yuqoridagi fikrida g'alizlik mavjud. Xususan, olim tomonidan berilgan ikkinchi turda "metafora – verbal qaralama-qarshilik ifodasi" degan jumla mavjud. Bunday nazariyaga keyinroq rus olimlari tomonidan bildirilgan fikrlarda ham uchraydi. Umuman olganda, J.Serl ham g'arbdagi qiyosiy metafora nazariyasiga asoslangan holda yuqoridagi fikrlarni yuritgan.

Faylasuf M.Blek "metaforani tushunish topishmoqning javobini topish yoki kodni yechishdek bir gap", [7] – deb ta'riflaydi. Bunday mulohaza akademik V.V.Vinogradovda ham "istoriaviy topishmoq" tarzida uchraydi [2]. Topishmoqlarda yashirin o'xshatish mavjudligi M.Blek va V.V.Vinogradovlarning fikrlari asosli ekanini ko'rsatadi.

M.Blek til qoidalarida ba'zi iboralar, allegoriya va topishmoqlar ham metafora sifatida qabul qilish mumkin deya ta'kidlagan [7]. Bunday holatda jumla ichidagi barcha so'z va so'z birikmalari metaforaviy ma'noda ishlatilgan bo'lishi kerak.

A.Ortoni va M.Blekning yuqorida keltirib o'tilgan metaforaga ta'rifini "o'rnini bosuvchi" va "taqqoslovchi", deya qayta nomlaydi [7]. Olim ikki jumlaning misol sifatida olib ularni taqqoslaydi. Bular M.Blek tomonidan berilgan "Richard is a lion" (Richard – sher) (J.I.) va "Man is a wolf" (Erkak – bo'ri) (J.I.) misollaridir. Ortoni "Man is a wolf" jumlasini "Richard is a lion" jumlasidan muhimroq va qiziqroqligini aytib o'tadi. Buning sababi, insonlarning qo'rqmaslik xususiyati, asosan, bo'riga qiyoslanadi. U bu qarash bilan M.Blekning "o'zaro ta'sir" nazariyasi "so'zlarning metaforaviyligini kamaytirishga turtki bo'ladi", [8] deya ta'kidlaydi. Keyinchalik, A.Ortoni metaforani "elliptik tashbih" bo'la olmaydi, degan nazariyasiga ham tanqidiy fikrlarini bildiradi. Uning fikriga ko'ra, dunyodagi barcha narsalarni bir-biriga o'xshashligi bor. Shu o'rinda, bo'ri leksemasi sharqda, xususan, turkiy xalqlarda ham qo'rqmaslik, qaytmaslik ramzi sifatida insonlarga nisbatan badiiy ko'chim sifatida tez-tez muloqot jarayonida qo'llanishini eslatib o'tish joiz.

Yana bir faylasuf D.Davidson esa unga etiroz bildirib, "metafora faqatgina ba'zi bir ifodalarni ko'rsatadigan til qoidalarini emas, balki u yana ham ko'proq ma'nolarga, ya'ni so'zlovchining maqsadi, ovoz toni va nutqiy holatlariga bog'liqdir", [9] deb aytadi.

Ta'kidlash kerakki, E.Kassirerning "Til va mif" kitobidagi "Metaforaning qudrati" qismida hodisa mifologiyaga aloqador holda tadqiq etilgan. Olim metaforani til va mif orasidagi intellektual bog'lanish deb ataydi, ammo jarayonning aniq ta'rifida va hatto uni qabul qilish kerak bo'lgan umumiy yo'nalishlarda ham nazariyalar bir-biriga ziddiyatini ko'rsatadi. [10] Uning nazariyasiga ko'ra, metaforaning asl manbai ma'lum emas, u hali ham til qurilishi va mif tasavvuridan izlanmoqda, degan qarash ilgari suriladi.

Boshqa bir faylasuf tilshunos olim A.Richards esa metaforani falsafa ritorikasiga bog'liq holda o'rganib, uni matnga kinoyali ma'no yuklashning bir turi sifatida izohlaydi [10]. U "The Philosophy of Rhetoric" nomli kitobida Shekspirning "Otello"sidan bir misol keltiradi. Bu misol ingliz tilida bo'lgani uchun avval asl matnga, keyin esa tarjimaga murojaat qilamiz.

A stubborn and unconquerable flame

Creeps in his veins and drinks the streams of life[10].

Tarjimasi:

O'jar va bo'ysunmas olov uning vena tomirlarida harakatlanib, uning hayotiga xavf solmoqda (ya'ni hayot buloqlarining suvini ichmoqda). (J.I.)

Jumlada tananing baland harorati olovga qiyoslanmoqda. Umuman olganda, A.Richardsning nazariyasi bilan qaraganda, olovda ham, tana haroratida ham issiqlikning ko'tarilishi kuzatiladi. Tana harorati olovga qiyoslanadi, lekin har doim ham haroratning balandligini olov deb qarashning o'zi yetarli emas. Keyingi o'rinlarda berilgan jumla tana haroratini jonlantirish

orqali metafora hosil qilgan, chunki harakatlanish (o'rmlash) va hayot buloqlarining suvini ichish baland tana haroratiga xos emas. Professor A.Richardsning bunday metaforaga nisbatan falsafiy qarashlari XX asr falsafiy ritorikada alohida ahamiyatga ega bo'lgan.

D.Tresi metafora zamonaviy diniy ta'lim va teologiyaning ma'lum bir bosqichlarida muhim ahamiyat kasb etganini isbotlab beradi [12]. U "Alloh" (God), "sevgi" (love) va "adolat" (justice) so'zlarining metaforaviy ahamiyatini tushuntirib o'tadi. Berilgan misollarni tahlil qilish uchun "God is love" (Alloh – sevgi) (J.I.) jumlasini tanlab olindi. Yuqoridagi misol Xristian dinida Allohning mohiyati (kimligi) emas, balki Allohni tasavvur qilishga yordam beradigan hodisa (nimaga o'xshashligi) ta'riflanadi. Tresining bunday nazariyasi "teomorfik metafora" sifatida yaxshi ma'lum.

Boshqa bir olim R.O.Yakobson lingvistikaning eng unumli aspekti deb atagan "afeziya"ni metafora atamasi hosil qilishning bir qismi sifatida belgilaydi. Afeziya, aslida, meditsinada nutqiy kasallik turlaridan biriga berilgan nom bo'lib, u ko'proq yosh bolalarda uchraydi. Bu kasallikka chalingan bemorlar nutqiy rivojlanishda ortda qolgan bo'lib, ular to'liq bir gapning o'rniga bitta so'z yoki biror-bir so'z o'rniga, umuman, boshqa so'z ishlatadi. R.O.Yakobson metaforani afeziya kasalligiga qiyoslab o'rganib chiqadi. Uning fikriga ko'ra, afeziyaning turlari juda ko'p, lekin ularning barchasi ikki nuqta, ya'ni metafora va metonimiya orasida paydo bo'ladi [13].

F.E.Uilrayt metaforani qanday ma'no anglatishini va "epifora" hamda "daifora"ning mohiyatini atroflicha tushintirgan. U grammatiklar metafora va tashbih orasidagi farqni inkor etishganini tanqid ostiga oladi [14]. Olim fikrining isboti uchun ikki misol beradi. Mana o'sha misollar: "O my love is like a red, red rose" (O, mening sevgim qizil atirgulga o'xshaydi) (J.I.) va "Love is red rose" (Sevgi – qizil atirgul) (J.I.). Grammatiklar fikriga ko'ra, bu ikki misol bir xil bo'lib, "like" (-ga o'xshagan) kabi so'zlar hech qanday ma'no anglatmaydi. F.E. Uilrayt esa, metafora va tashbih tamomila boshqa-boshqa narsa ekanini aytib, vositachi so'zlar gapning tuzilishiga ta'sir qilishini o'rinli qayd etadi. Aynan shu fikr sharq mumtoz poetikasidagi istiora va tashbih o'rtasidagi farqda ham mavjud [15].

Mashhur lingvistlar J.Lakoff va M.Jonsonlar metaforani aksariyat insonlar uchun oddiy til vositasi emas, balki adabiyot va falsafada xayolot va rivojlanishning bir ko'rinishi, deb ta'rif berishadi. Buning ustiga, metafora o'y yoki harakatdan ko'ra so'zlarning tabiatdagi holatini namoyon qiladi, deb ta'kidlaydi [16]. Shuning uchun ko'pchilik metaforasiz muomala qilish qulayroq deb bilishadi, lekin J.Lakoff va M.Jonson metaforani faqat tilimizda emas, balki kundalik hayotimizda ham eng ko'p uchraydigan lisoniy vosita ekanligini alohida ta'kidlab o'tishadi [16]. Inson muloqot jarayonida metaforaviy jummalarni ko'p qo'llashini sezmaydi, chunki xalqning ongida metafora faqat murakkab o'xshatishga asoslangan badiiy ko'chim. Natijada insonlar muloqotda qo'llaydigan o'lik, zamonaviy, original va boshqa metaforalar ular uchun murakkablik emas.

E.Romero va B.Soria o'zlarining "Cognitive metaphor Theory Revisited" nomli g'oyat mazmunli maqolalari bilan J.Lakoff va M.Jonson tomonidan ilgari surilgan nazariyani asoslab berganlar [18].

Xulosa vatakliflar. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, g'arbdagi metafora nazariyasi bo'yicha qilingan ishlarning salmog'i barcha fanlarning, ayniqsa, falsafa, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik va lingvistikaning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Fan va texnologiya rivojlangan asrimizda ham metafora nazariyasini o'rganishga bo'lgan qiziqish so'nmaydi. Insoniyat har doim san'atning adabiyot, so'z san'ati deb atalmish bu turidan foydalanib, o'zlari uchun turli bilimlarni egallashni maqsad qiladi. Adabiy asarlarni omma uchun tasavvurga boy tarzda namoyon bo'lishida yozuvchi va shoirlar badiiy tasvir vositalaridan, ayniqsa metaforadan juda ham unumli foydalanishadi. Ayni hodisalar jahonning turli qutblarida yashaydigan insonlarning tasavvur olamini dunyoqarashi va qiziqishlarining so'z san'ati vositasidagi uyg'unlik hamda tafovutlar tizimini, ulardagi rang-baranglik va go'zallik tushunchalarini yanada yaxshiroq va aniqroq tasavvur etishga ko'mak beradi.

ADABIYOTLAR

1. Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей. – Москва: Художественная литература, 1961. 59 с.
2. Виноградов В.В. Поэтика русской литературы. – Москва: Наука, 1976. – 425 с.
3. Moulton C. Homeric Metaphor//Classical Philology. Vol. 74, No. 4(Oct, 1979), p.
4. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Ленинград: Художественная литература, 1940. – 647 с.
5. Pender E.E. Plato on Metaphors and Models. In: Metaphor, Allergy, and the Classical Tradition: Ancient Thought and Modern Revisions by G.R. Boys-Stones. – Oxford. 2003, p. 47.
6. Searle J. R. Expression and Meaning. – Cambridge University Press. 1981. p. 85.
7. Black M. Metaphor. In: M.Black. Models and Metaphor. Studies in Language and Philosophy. – London: Cornell University Press. 1962, p. 34.
8. Ortony A. Understanding metaphors//Technical report No. 154, University of Illinois at Urbana-Champaign. January 1980, p. 42.
9. Davidson D. What Metaphors Mean//Critical Inquiry. 1978, Issue5, p. 31.
10. Casirer E. Die Kraft der Metapher. Sprache und Mythe. – Leipzig: Berlin. 1925, pp 68-80.
11. Richards I.A. The Philosophy of Rhetoric. – New York: Oxford University Press. 1950. p 102.
12. Tracy D. Metaphor and Religion: The Test cases of Christian Texts//Critical Inquiry. 1978, Issue 5, pp. 91-106.
13. Jakobson R.O. Two aspects of language and two types of aphasic disturbances - The Hague-Paris: Mouton publishers. 1971, p. 239-259.
14. Wheelwright P. Metaphor and Reality. – Indiana University Press: Bloomington-London, 1967 p. 70-128.
15. Бобоев Т., Бобоева З. Бадиий санъатлар. – Тошкент, 2001. 9-10 б.
16. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By – The University of Chicago Press, 1980. p. 3. Romero E., Soria B. Cognitive Metaphor Theory Revisited//Critical Inquiry. 1978, Issue 5, p. 106-124.
17. Аристотель. Поэтика (поэзия сўз санъати ҳақида) – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980. 42 б.
18. Romero E., Soria B. Cognitive Metaphor Theory Revisited//Critical Inquiry. 1978, Issue 5, p. 106-124.
19. <https://www.etymonline.com/word/Metaphor>